

Nejstarší indické mince

•••••
Václav Štor

Jen málo zemí na světě má tak starou a nepřerušovanou historii mincovnictví jako Indie. Mincím Indické republiky (od roku 1947) předcházely britské koloniální ražby (od poloviny 19. století) a mince závislých indických států; před nimi to byly mince mughalské éry (od roku 1526) spolu s indo-evropskými mincemi (britská East India Company, portugalské, francouzské a dánské enklávy). Dále jsou to peníze muslimských sultanátů (počátek 13. století), mince z období satrapů, epochy dynastie Guptů, kušánské mince a indo-řecké mince. Za nejstarší indické mince jsou pak považovány *puncované mince*.¹

Předmětem zájmu sběratelů jsou také malé artefakty z ještě staršího období – *nyšky* (angl. nishki). Jsou to malé korálky, figurky, ozdoby z přírodních materiálů (keramiky, kamene). Ty patrně sloužily při výměně zboží jako určitý směnný prostředek, ale nemají ještě charakter peněz.

Postupem času převládl mezi historiky názor, že puncované peníze vstoupily v Indii na scénu dějin v 6. století př. n. l., přibližně ve stejné době, kdy se za hradbou Himálaje objevují první mince také v Číně. Indické nejstarší mince jsou ovšem zcela původní, nenapodobují svým technickým ani uměleckým provedením žádné do té doby známé mince na východ nebo na západ od Indie. Na rozdíl od mincí kruhového tvaru, které v té době převládaly na západ od Indie, jsou puncované mince obvykle čtyřúhelníkového tvaru, oválné, vzácně i ve formě malých prohnutých ingotků, v závislosti na způsobu jejich výroby. Zvláštní podoba puncovaných mincí vede dokonce u některých numismatiků k názoru, že puncované mince jsou ještě starší než mince řecké, babylonské či perské. Archeologické nálezy ale zatím takové hypotézy nepotvrzují.

Všechny indické peníze (PMC) tohoto období byly raženy (vlastně puncovány) ze stříbra. I tato skutečnost potvrzuje dobu jejich vzniku v 6.–5. století př. n. l., neboť v Indii samotné nebylo dříve k dispozici takové množství stříbra a rozsah obchodu se zeměmi na západ od Indie, kdy stříbro bylo hlavní dovozní komoditou, je prokázán až v tomto období.

Způsob výroby puncovaných mincí vycházel samozřejmě z technologické úrovně té doby. Stříbro na mince se tavilo v malých pískách s pomocí dřevěného uhlí. V zásadě existovaly dvě metody výroby polotovarů – střížků pro zhotovení puncovaných mincí:

– metoda kapkových polotovarů vycházela z praxe tehdejších zlatníků. Do pícky se ukládaly vrstvy dřevěného uhlí a kousky stříbra s požadovanou hmotností vždy v určitých vzdálenostech tak, aby nedošlo ke spojení roztavených kapek kovu. Po roztavení a ztuhnutí byly kapky srovnány do plochého tvaru a připraveny k puncování – v peci bylo roztaveno větší množství stříbra v jedné dávce, tekutý kov se rozlil na rovnou plochu a nechal ztuhnout do tvaru tenké desky o tloušťce asi 1–2 mm. Z této desky se stříhaly střížky o požadované hmotnosti jako polotovar pro výrobu mincí.

•••••
¹ Anglicky *Punch Marked Coins*; dále v textu jen PMC; viz RAJGOR, Dilip: *Punch-marked Coins of Early Historic India*, California 2001; GOYAL, S. R.: *The Coinage of Ancient India*, Kusumanjali Prakashan, Jodhpur 1995; ALLAN, John: *Catalogue of the Coins of Ancient India*, New Delhi 1975; GUPTA, Parmeshwari Lal: *Coins*, New Delhi 1969; www.onsnumis.org; www.prabhu.50.g.com.

Indické puncované mince měly již všechny podstatné znaky peněz tak, jak je tento pojem definován: obsah drahého kovu jako vyjádření směnné hodnoty, označení místa původu mince a jednotný hmotnostní standard.

Za jednotku hmotnosti, od které se odvozovala hmotnost PMC se používala semena keře ratti (lat. *abrus precatorius*) a platil poměr 1 ratti = 0,1166 g. Historická literatura uvádí jako základní měnovou jednotku mince *karšapana* o hmotnosti 32 rattis (asi 3,7 g.). V praxi je průměrná hmotnost mincí z imperiálního období 3,2 gr. V numismatické literatuře se PMC označují v závislosti na své hmotnosti zjednodušeně jako zlomky nominálu *karšapana*, i když ve své době patrně byla jejich hodnota označena jiným názvem.

Pro lepší pochopení doby, kdy vznikaly první puncované mince, tzn. přibližně v úseku života Budhy,² je nutné přiblížit společensko-politické uspořádání, ve kterém žili lidé obývající celý indický subkontinent. Především v povodí velkých indických řek a částečně na mořském pobřeží existovaly v té době státní útvary označované jako *džanapady* (republikánského typu) a *mahadžanapady* (s monarchistickým státním systémem). *Džanapady* a *mahadžanapady* byly samostatné kmenové státní útvary s ústřední vládou, armádou a samostatným ekonomickým systémem. Každá *džanapada* měla svůj fiskální systém a také puncovala své vlastní mince. Těchto kmenových států bylo v Indii celkem 16. Počátek utváření *džanapad* se klade až do 11. stol. př. n. l., od poloviny 6. století př. n. l. získávala mezi nimi vedoucí postavení na území Indie *mahadžanapada Magadha*.³ Tato *džanapada* se postupně stala centrem sjednocování indických kmenových států, které vyvrcholilo za vlády dynastie Maurijů (4.–2. století př. n. l.). Největšího rozsahu dosáhla sjednocená Indie za vlády krále Ašoky (273–232 př. n. l.), kdy zahrnovala území téměř celého indického subkontinentu.

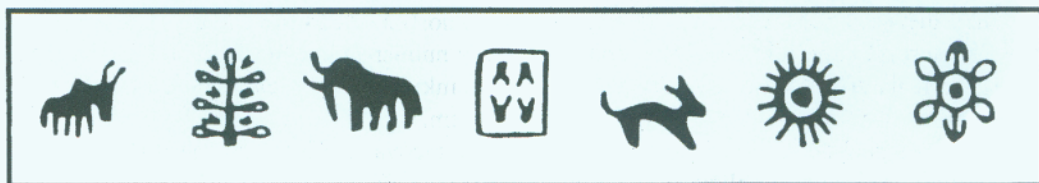
Jak již z vlastního názvu vyplývá, polotovary se označovaly puncováním, tzn. razidlem, které vyrazilo do střížku negativní dvourozměrný obraz symbolu. Bylo to po technické stránce jednodušší než ražba mezi razidlem a matricí s vytvořením reliéfního pozitivního obrazu tak, jak se v té době razily mince v Řecku a Blízkém východě. Počet puncovaných znamení na jedné minci se pohyboval mezi 1 až 5 symboly. Podle časového období, ve kterém byly PMC zhotoveny, je možné je rozdělit do dvou kategorií, charakterizovaných počtem puncovních symbolů. Mince starší éry samostatných *džanapad* mají jeden až čtyři znaky typické pro každou *džanapadu*. Mince z mladšího období mají pět symbolů a původně byly puncovány na území *mahadžanapady Magadha*. Později po sjednocení *džanapad* do jednoho celku (od 3. století př. n. l.) byly používány na území celé první celoidické říše. Proto jsou mince z tohoto období označovány jako imperiální. Archeologické nálezy potvrzují výskyt puncovaných peněz v nálezech spolu s mincemi až ze 4. století n. l., což znamená, že v Indii byly PMC v oběhu minimálně osm století.

Symbole puncované na mincích vycházejí částečně ze vzorů, které se vyskytují na keramice a pečetičkách z předmincovní éry. V této době se podobnými znaky označoval dobytek jako symbol vlastnictví majetku (ve védské epoše představoval dobytek i prostředek obchodní směny). Puncovní značky proto představují celou širokou škálu zvířat: slona, býka, buvola, kočku, rybu, jelena, a také stylizované zobrazení slunce, luk a šíp, zjednodušenou býčí hlavu s rohy, tří a šestiramenné růžice, obrysy lidské postavy, atd. Kromě těchto mluvících symbolů se vyskytují hojně

² Gautama Siddhárta, neboli Budha (tzn. Probuzený) se narodil v roce 563 př. n. l., zemřel v roce 483 př. n. l.

³ Magadha mahadžanapada se rozkládala na území dnešních svazových indických států Bihár a Džarkand, s hlavním městem Pataliputra (dnešní Patna).

i znaky abstraktního typu, jejichž význam dnes nedokážeme vysvětlit. Většina PMC je označena jen na jedné straně, ale jsou i mince s puncovanými značkami na rubu (v redukované velikosti). O jejich významu se vedou dodnes diskuse, převládá však názor, že jde o značky tehdejších peněžoměnců (obchodníků), kteří tak potvrzovali kvalitu mincí.

Puncovní značky na PMC

Pokud jde o určení místa (*džanapady*), kde byla PMC zhotovena, bylo možné provést jejich přiřazení na základě archeologických nálezů, neboť mince nalezené na území určité *džanapady* měly vždy jednu značku, která se na mincích opakuje. Další značky měly zřejmě za úkol dávat další informace o minci, znalosti o těchto zašifrovaných údajích však zmizely v hlubinách času. Kombinací různých symbolů na mincích je obrovské množství a i když nedokážeme rozluštit přesně jejich význam, na základě spolupráce archeologie a numismatiky je dokážeme přiřadit co do místa i časového období jejich zhotovení.

Indické puncované mince jsou cenným svědectvím o jedné cestě zvolené při zavedení peněz jako obecně přijímaného symbolu směnné hodnoty při přechodu jedné ze světových civilizací na principy peněžního hospodářství. Historický vývoj technického provedení mincí šel nakonec jiným směrem, než byla podoba PMC. Myšlenka o výrobě mincí jiného než kruhového tvaru nebyla však v Indii úplně zapomenuta – ještě v mughalském období jsou četné ražby mincí ve tvaru čtverce, i když kruhové mince převažují. Mince čtvercového tvaru razila Indie ještě koncem 20. století. Ani tradice puncování mincí nebyla opuštěna, s ohledem na ražbu mincí stejného nominálu ve velkém počtu indických mincoven, peněžoměnci v Indii ještě v 19. století potvrzovali svým puncem kvalitu mincí (stříbrných rupií) z jiné části Indie. Tyto bankéřské značky se vyběhly na ploše mince, později jen na její hraně, v podstatě stejným způsobem jako kdysi na puncovaných mincích.

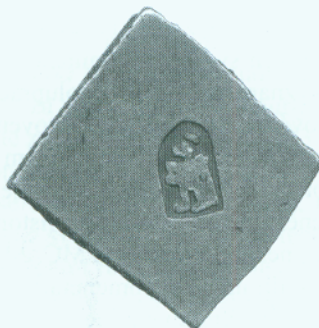
Pro numismatika i sběratele historických mincí jsou indické puncované mince udivující ukázkou lidského důmyslu a kreativity, které stály u samého začátku historického vynálezu peněz. Seznámení se s PMC by mělo vést k připomenutí, že dlouhá cesta vývoje k současnému stavu peněžnictví, charakterizovaného existencí bezhotovostních peněz, platebními kartami a elektronickými peněžními převody začíná u vynálezu prvních peněz před více než 2500 lety. Svůj podíl na tomto vývoji mají i nejstarší indické mince.

INDIE, Magadha džanapada, asi 500 let př. n. l., karšapana.

AR; 3,100 g; 22,6 x 15 x 1,1 mm.

Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, imperiální období dynastie Maurijů, asi 250 let př. n. l., karšapana.

AR; 3,305 g; 13 x 12 x 2,6 mm.

Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, imperiální období dynastie Maurijů, asi 250 let př. n. l., karšapana.

AR; 3,365 g; 15,5 x 13,4 x 2,5 mm.

Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, Magadha džanapada, asi 500 let př. n. l., karšapana.

AR; 3,100 g; 17 x 18 x 1,4 mm.

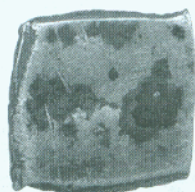
Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, imperiální období dynastie Maurijů, asi 250 let př. n. l., karšapana

AR; 3,393 g; 13 x 13,5 x 2,5 mm.

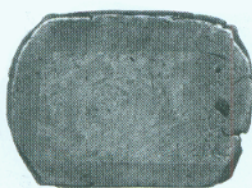
Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, lokální PMC, severozápadní Indie, asi 400 let př. n. l., ¼ karšapana.

AR; 0,939 g; 9,6 x 9,8 x 1,4 mm.

Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

INDIE, Kuru džanapada, severní Indie (nyní stát Haryana), 450–350 let př. n. l., ½ karša-pana.

AR; 1,552 g; 12,8 x 9,5 x 1,8 mm.

Soukromá sbírka, foto Luboš Polanský.

.....

Václav ŠTOR, The oldest Indian coins

The punch-marked coins are regarded as the oldest means of payment at the Indian sub-continent with all characteristics of money in circulation. Their occurrence is dated back to the 6th century BC.

The punch-marked coins represent the very unique element of the world's numismatic history regarding their technological features especially. Symbols attribute them locally, and also other information in field of a coin have been struck deeply using a special method – punching. The shape of their flans has been influenced by form of preparation of the raw material – the most punch-marked coins have been shaped as tetragons or ovals, never as circles. The so-called Imperial period (since the 3rd century BC) has been classified as the time of the largest spread of these coins – in their quantity and territorial dispersal – when India was united for the first time under the Mauryan dynasty. Production of the punch-marked coins has been fully standardized. Because of the stable silver content, the punch-marked coins have been serving in circulation for eight centuries at the minimum since their first appearance in the Indian monetary system.

English by V. Novák